

حسابداری اسلامی

مهرداد قنبری^۱، محمدمیر گلشنی^۲

^۱ استادیار گروه حسابداری، واحد کرمانشاه، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمانشاه، ایران

^۲ گروه حسابداری، واحد کرمانشاه، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمانشاه، ایران (نویسنده مسئول)

چکیده

توسعه موسسات مالی اسلامی و رشد این باور که مفروضات زیربنایی سیستم‌های حسابداری مالی غربی با ارزش‌ها و اعتقادات اسلامی سازگار نیست منجر به توسعه تحقیقات حسابداری اسلامی و گزارشگری اسلامی گردیده و در حال حاضر کشورهای اسلامی می‌کوشند تا اقتصادشان را مطابق با اصول و عقاید اسلامی تنظیم کنند. گزارش‌های اسلامی نقش شایانی در زمینه تحقیقات حسابداری بین‌المللی داشته‌اند، به‌طوری‌که به جای اینکه تفاوت‌های نحوه عمل در کشورهای مختلف را تشریح کنند، به توسعه روش‌های حسابداری جدید پرداخته‌اند. چالش‌های حسابداری اسلامی در حسابداری مرسوم پوشش داده نشده‌اند و مقبولیت استانداردهای سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی (به عنوان نهاد پیشرو تدوین کننده استانداردهای حسابداری اسلامی) نیز نیازمند بررسی است.

واژه‌های کلیدی: حسابداری اسلامی، حسابداری مرسوم، گزارشگری اسلامی، چالش.

۱. مقدمه

دین مبین اسلام در راستای برقراری عدالت و مساوات هر چه بیشتر در حوزه اقتصادی بهره را منع و روش‌ها و عقود را جهت تأمین مالی پاک و عاری از ربا و تسهیل امور اقتصادی اسلامی در جوامع وضع نموده است. وجود رهنمودهای مذکور باعث تفاوت معاملات و مالی اسلامی و حسابداری مورد نیاز آن‌ها نسبت به حسابداری مرسوم است. نیاز به گزارشگری نهادهای مالی اسلامی از آنجا نشأت گرفته است که نهادهای مالی اسلامی در اجرای استانداردهای حسابداری موجود از قبیل استانداردهای گزارشگری مالی بین‌المللی و یا استانداردهای حسابداری داخلی که بر ساختارها و رویه‌های مالی معمول تدوین شده‌اند، به مشکل برخوردند. از این رو، به لحاظ اهمیت و ضرورت موضوع، پژوهش‌های گسترده‌ای در این عرصه توسط دانشگاه‌ها و سازمان‌های اسلامی انجام شد و در نتیجه این تحقیقات و در راستای تحقق اهداف اسلامی، سازمان‌هایی با هدف تهیه و تدوین استانداردهای حسابداری مربوط به فعالیت نهادهای مالی اسلامی تأسیس گردیدند. هیچیک از سازمان‌ها و نهادهای مذکور، در حل جهانی مشکلات حسابداری اسلامی از طریق گنجاندن آن در استانداردهای گزارشگری مالی بین‌المللی و یا تدوین مجموعه‌ای با کیفیت و مورد پذیرش جهانی از استانداردهای حسابداری اسلامی موفق نبوده‌اند. چالش‌های حسابداری اسلامی که در استانداردهای گزارشگری مالی بین‌المللی پوشش داده نشده و نهادهای تدوین کننده استانداردهای حسابداری اسلامی که در ارائه رهنمودهایی جامع و جهانشمول در مورد آن‌ها موفقیت قابل توجهی کسب نکرده‌اند، در دو دسته بنیادی و کاربردی قابل تقسیم هستند. چالش‌های مربوط به اهداف و مفاهیم حسابداری، شناسایی و اندازه‌گیری، ارائه و افشا تحت سرفصل چالش‌های بنیادی و آن دسته از چالش‌هایی که به روش‌های حسابداری و ثبت رویدادهای مالی اسلامی می‌پردازند، جزء چالش‌های کاربردی محسوب می‌گردند.

۲. پیشینه پژوهش

غلامی جمکرانی و همکاران (۱۳۹۲) ضمن تشریح ضرورت تدوین چارچوب نظری گزارشگری مالی با رویکرد اسلامی به عنوان قانون پایه استانداردهای گزارشگری مالی اسلامی، نشان داده‌اند خبرگان دانشگاهی گزارشگری مالی ایران، اتفاق نظر دارند که تفاوت اصول اقتصادی اجتماعی واحد تجاری اسلامی از واحدهای تجاری اقتصاد سرمایه‌داری و عدم کفایت تأمین نیازهای اطلاعاتی استفاده‌کنندگان مسلمان و واحدهای تجاری اسلامی توسط گزارشگری مالی مرسوم، ضرورت بازنگری و تدوین چارچوب نظری با رویکردی اسلامی به قانون پایه گزارشگری مالی اسلامی را می‌طلبد تا بتوان زمینه جذب اعتماد سرمایه‌گذاران مسلمان و جامعه اسلامی را فراهم کرد.

طغیانی و همکاران (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان «حسابداری تخصیص منابع: مضاربه، سرمایه‌گذاری و اجاره به شرط تملیک در بانکداری اسلامی» به بررسی مشکلات حسابداری تخصیص منابع در برخی عقود و قراردادهای مضاربه، سرمایه‌گذاری و اجاره به شرط تملیک در بانکداری اسلامی پرداخته‌اند و با استفاده از تحقیقات میدانی نتایج نشان می‌دهند که الگوی حسابداری و گزارشگری مالی مرسوم در بانکداری ایران از قابلیت‌های لازم برای پاسخگویی به نیازهای استفاده‌کنندگان و الزامات شرعی حاکم بر قانون عملیات بانکی بدون ربا و نگهداری حساب و گزارشگری سود یا زیان مبتنی بر نتایج واقعی عملکرد حاصل از عقود مشارکتی برخوردار نیست.

الزعبی و دیگران (۲۰۱۳) در تحقیقی با عنوان «اجرای استانداردهای حسابداری مؤسسات مالی اسلامی در بانک‌های اسلامی اردن» به بررسی و معرفی مهم‌ترین نیازهای داخلی و خارجی لازم برای حرکت به سمت اجرای این استانداردها و ارائه پیشنهادی لازم در این زمینه پرداخته و به این نتیجه رسیده که شروط لازم برای حرکت به سمت اجرای استانداردهای حسابداری مؤسسات مالی اسلامی اردن وجود دارد و مشکل این بانک‌ها در زمینه اجرای این اصول، برخاسته از بانک مرکزی و سازمان بورس و اوراق بهادار اردن و جامعه حسابداران رسمی این کشور است. در این پژوهش پیشنهاد شده است که دستگاه‌های ذی‌ربط بانک‌های اسلامی را به سمت اجرای استانداردهای حسابداری اسلامی سوق دهند.

تحقیق سلیمان و بومطاری (۲۰۰۸) تحت عنوان «ویژگی‌ها و اهداف حسابداری در نهادهای مالی اسلامی از منظر دانشگاهیان در لیبی» صورت گرفته است. هدف تحقیق تعیین ویژگی‌ها و اهداف حسابداری در مؤسسات مالی اسلامی و چارچوب فکری حسابداری سنتی و شناخت میزان تطابق با محیط کار اسلامی می‌باشد و به این نتیجه رسیده که دانشگاهیان در لیبی تمایل دارند از اهداف و ویژگی‌های حسابرسی پیشنهاد شده به مؤسسات مالی اسلامی تا حد زیادی حمایت کنند؛ بدین ترتیب محیط کاری سرمایه‌گرا که حسابرسی سنتی از آن سرچشمه گرفته به طور کامل با محیط کاری اسلامی تفاوت دارد و پیشنهاد شده، اهداف و ویژگی‌های حسابداری متناسب با محیط اسلامی ایجاد شود.

تحقیق قرینو و خلفاوی (۲۰۰۹) با عنوان «نقش استانداردهای حسابداری و شرعی در تعیین خط مشی بانکداری اسلامی» بوده و هدف از آن، کشف نقش استانداردهای حسابداری و شرعی در تعیین خط مشی بانکداری اسلامی است و نشان می‌دهد چارچوبی که این فرضیه در آن از حیث منبع و یا هدف به وجود آمده است نمی‌تواند از عملکرد بانک‌های اسلامی و آینده آن جدا باشد. این تحقیق استانداردهای مذکور را از لحاظ روش‌های اجرا و اثر آنها بر نهادهای نظارتی و بازرسی در بانک‌های اسلامی و چگونگی صدور فتوا و مسائل شرعی در این زمینه بررسی کرده و به این نتیجه رسیده است که روشمند کردن استفاده از این سیاست‌ها می‌تواند در کاهش اختلافات دینی تأثیرگذار باشد.

تحقیق یعقوب (۲۰۱۱) با عنوان «واقعیت اجرای حسابداری در بانک‌های اسلامی عراق از نظر فنی» صورت گرفته و هدف آن شناسایی بانک‌های اسلامی و اختلاف آنها با بانک‌های سنتی و بیان ویژگی‌ها و استانداردهای حسابداری و نظارتی موجود در بانک‌های اسلامی است. هدف دیگر توضیح رابطه بین استانداردهای حسابداری بین‌المللی و استانداردهای حسابداری اسلامی است. بر اساس نظرسنجی منتشرشده میان حساب‌برسان بانک‌های اسلامی و حساب‌برسان مستقل که وظیفه حسابرسی بانک‌های اسلامی را بر عهده دارند مشخص شد که نظام بانکی اسلامی سازوکاری برای اجرای فعالیت‌های بانکی بر اساس قوانین اسلامی است و میان استانداردهای حسابداری اسلامی با استانداردهای حسابداری بین‌المللی رابطه معنادار وجود دارد.

حمید (۲۰۰۰) با مروری بر مفاهیم اندازه‌گیری سود و ارزش در تئوری حسابداری غربی و ارتباط آنها با تئوری حسابداری اسلامی نشان می‌دهد با پذیرش تفاوت نظام اقتصاد اسلامی با سایر نظام‌های اقتصادی، در یک نظام اسلامی حسابدار باید مفهومی از سود را که برای گروه‌های مختلف استفاده‌کننده از اطلاعات حسابداری مفید است تهیه نماید. حسابداری اسلامی لازم است مشخص‌کننده سود واقعی واحد تجاری باشد و با این برداشت که یک واحد تجاری به عنوان یک بنگاه اجتماعی در نظر گرفته می‌شود، حسابداری می‌بایست دارایی‌های پایان دوره از قبیل موجودی کالا و دارایی ثابت را بر اساس بهای تمام-شده تاریخی و با در نظر گرفتن خالص ارزش بازیافتنی گزارش نماید.

گمبلینگ و عبدالکریم (۱۹۹۱) معتقدند که بر خلاف سایر نظام‌های فکری، نظام اسلامی یک ابرتئوری است و برای تمامی شئون زندگی انسان‌ها دارای برنامه می‌باشد؛ ولی مفاهیم حلال و حرام که جنبه اخلاقی فعالیت‌های اقتصادی در اسلام را نمایان می‌کند نشان‌دهنده آن است که نظام اقتصادی اسلام یک نظام مبتنی بر اخلاق است و هدف نظام اقتصادی اسلام نیز برقراری عدالت اجتماعی است؛ بنابراین ضروری است استانداردهای حسابداری در نظام اقتصادی اسلام مبتنی بر پایه‌های اخلاقی و کنترل‌های قویتر استوار باشد تا از آن طریق بتوان: ۱. مبنایی منصفانه جهت تعیین و وصول مالیات‌های اسلامی عمدتاً زکات به منظور سهیم نمودن تمامی جامعه از منابع اقتصادی فراهم آورد. ۲. با رعایت عدالت و به صورت منصفانه حقوق و منافع تمامی گروه‌های استفاده‌کننده از اطلاعات حسابداری را تعیین نمود.

زید (۱۹۹۷) حسابداری اسلامی را به شرح ذیل تعریف کرده است:

حسابداری فرآیند منظم ثبت معاملات مشروع در دفاتر و اندازه‌گیری نتایج مالی بر مبنای این معاملات به منظور استفاده در تصمیم‌گیری است.

الخدش (۲۰۰۱) علاوه بر مشروعیت، مسئله زکات را در تعریف حسابداری اسلامی گنجانده است حسابداری اسلامی عبارت است از فرایند شناسایی، اندازه‌گیری و گزارشگری مشروعیت فعالیت‌های مالی که برای تصمیم‌گیری، محاسبه زکات و محاسبه سود واقعی عملیات سرمایه‌گذاری اسلامی براساس دستورات اسلام، مفید باشد.

تاحری (۱۹۹۹) سیستم غربی برپایه اصول حاکمیت فردی و حقوق مالکیت خصوصی استوار است، در حالی که اقتصاد اسلامی برمبنای اصول مالکیت چندگانه است. در جامعه سرمایه‌داری، مالکیت عمومی تنها وقتی به رسمیت شناخته می‌شود که ضرورت اجتماعی وجود داشته باشد، در حالی که قانون اسلام مالکیت فردی، مالکیت دولتی و مالکیت عمومی را به دنبال این اصل که همه چیز متعلق به خداوند است و اموال در دست انسان امانتی است که باید در قبال آنها پاسخگو باشد، به رسمیت می‌شناسد و حسابداری مرسوم برپایه جهانبینی فلسفی، عقلانیت اقتصادی است که شامل مبانی فردگرایی، نفع شخصی، بقای شایسته‌ترین و حد اکثرسازی سود است درحالی که جهانبینی فلسفی اسلامی برمبنای یگانگی خداوند و دربرگیرنده اصول منافع اجتماعی، انصاف (برابری) و سود منطقی است.

شاهتا (۱۹۸۲) استدلال می‌کند، از آنجاکه سیستم حسابداری یک زیرسیستم مالی است، اهداف آن باید با سیستم مالی اسلامی سازگار باشد. او تعریف زیر را از دیدگاه اسلامی برای سیستم حسابداری پیشنهاد می‌کند: "سیستم حسابداری چارچوبی کلی و دربرگیرنده گروهی از اجزا یا بخشهای به هم پیوسته، برطبق مجموعه‌ای از قواعد حسابداری براساس الزامات شریعت اسلامی است.

بایدون و ویلت (۲۰۰۰) معتقدند که عقلانیت اقتصادی و اصول حاصل از آن به افشای فعالیت‌هایی رهنمون می‌شود که ممکن است بهترین تشریح برپایه معیار «پاسخگویی فردی» باشد و برای دستیابی به چنین پاسخگویی، افشای محدودی از اطلاعات مالی لازم است. درمقابل آنها به این نکته اشاره دارند که در اسلام تمرکز بر شکلی از «پاسخگویی اجتماعی» و افشای کامل اطلاعات حسابداری قرار دارد؛ درنتیجه، در راستای رسیدن به هدف پاسخگویی اجتماعی آنچه لازم است باید افشا شود، همچنین بحث کردند که شیوه‌های افشای سنتی برپایه مفهوم «پاسخگویی شخصی» منجر به محدود شدن افشا می‌گردد، در حالی که شیوه‌های افشا برپایه الزامات اسلامی منجر به افشای کامل اطلاعات مالی می‌شود. مشاهدات بایدون و ویلت، از حسابداری مرسوم درمقابل همه اظهارنظرهای حرفه است که افشای کامل را ضروری می‌سازد. ضمناً بحث کرده‌اند که فلسفه عقلانیت اقتصادی تاکید بر بالاترین رضایت فردی با حد اکثرسازی سود به عنوان معیار موفقیت عملکرد دارد. درمقابل استدلال شده است که نگرش اسلامی به موضوعات تجارت (کسب و کار) از اعتقادی دینی به یگانگی خداوند ناشی می‌شود که سبب می‌گردد شرکت‌ها در تصمیم‌گیری و عمل بر منافع اجتماعی متمرکز شوند؛ به دنبال سود مشروع باشند نه سود بیش از حد که از استثمار به دست می‌آید و برابری بین انسانها نیز در نظر گرفته می‌شود.

شاهول حمید محمد ابراهیم (۲۰۰۰)، رساله دکترای خود را با عنوان نیاز به حسابداری اسلامی، در دانشگاه داندی اسکاتلند ارائه نمود. وی ضمن تبیین نظام حاکم بر اقتصاد و حسابداری غرب، با استفاده از ابزار پرسشنامه به ارائه اهداف و مفاهیم حسابداری اسلامی پرداخت.

باچری (۲۰۰۱)، بررسی دیدگاه صحیح و منصفانه از منظر اسلامی، را به عنوان رساله دکترا در دانشگاه ساری انگلستان، انتخاب نمود. وی با استفاده از ابزار پرسشنامه، استفاده از استانداردهای سازمان حسابداری و حسابرسی اسلامی را متضمن تحقق دیدگاه صحیح و منصفانه در حسابداری اسلامی معرفی نمود.

طلال الجدیبی (۲۰۱۴)، موضوع اندازه‌گیری به ارزش متعارف در نهادهای مالی اسلامی، را برای اخذ درجه دکترا از دانشگاه لندن، انتخاب نمود و با استفاده از ابزار پرسشنامه، ارزش متعارف را برای اندازه‌گیری در حسابداری اسلامی مناسب دانست.

۳. نتیجه گیری

با توجه به مباحث مطرح شده و نتایج به دست آمده اعمال راه حل های ارائه شده و حل و فصل چالش های حسابداری اسلامی نیازمند اقدامات عملی توسط نهادهای مسئول در سطح ملی و فراملی است. اولین و مهم ترین مانع شناسایی شده برای اجرای استانداردهای حسابداری مؤسسات مالی اسلامی، عدم وجود نقشه راه و سیاست های کلی مشخص در کشور می باشد؛ زیرا داشتن یک نقشه راه، لازمه هر نوع تحول بنیادین است. نبود زیرساخت های اقتصاد اسلامی مانند بازارهای پولی و مالی اسلامی، ضعف در آموزش استانداردهای حسابداری عقود اسلامی، نیز از دیگر عوامل مهم وجود موانع بر سر راه اجرای این استانداردها می باشند. ضمناً با توجه به جوان بودن این دیدگاه، لازم است تحقیقات درمورد مبانی نظری مبتنی بر شرایط محیطی کشورهای اسلامی ادامه یابد و مباحثی که مطرح می شود باید فارغ از تعصبات مذهبی و افراط گرایی باشد. اگر هم بحثی با عنوان حسابداری اسلامی مطرح می شود باید به محتوای آن بحث توجه شود و اندیشمندان مسلمان با توجه به تمام مذاهب اسلامی دیدگاه های خود را ارزیابی و عرضه کنند.

مراجع

- الزعبي، علي، فارس القاضي و ليث العريان؛ « نحو تطبيق معايير المحاسبة المالية الإسلامية في البنوك الإسلامية الأردنية»؛ موسوعة الاقتصاد والتمويل الإسلامي، ۲۱۲۳ م.
- سليمان، أمراجع غيث و فرج عبدالرحمن بومطاري؛ « خصائص وأهداف المحاسبة في المؤسسات المالية الإسلامية وجهة نظر الأكاديميين في ليبيا »؛ المؤتمر الدولي في فقه المعاملات والاقتصاد والمالية الإسلامية، س ۱۰، ش ۲۰-۲۱، ۲۰۰۸ م.
- طغياني، مهدي و دیگران؛ « حسابداری تخصیص منابع: مضاربه، سرمایه گذاری و اجاره به شرط تملیک در بانکداری اسلامی»؛ معرفت اقتصاد اسلامی، س ۴، ش ۸، ۱۳۹۲.
- غلامی جمکرانی، رضا و دیگران؛ « مؤلفه های کلیدی مفاهیم نظری گزارشگری مالی با رویکرد اسلامی»؛ دانش حسابداری و حسابرسی مدیریت، س ۴، ش ۲۳، ۱۳۹۴.
- قرینو، حسین و حکیم خلفاوی، « دور المعايير المحاسبية والشرعية في توجيه الصيرفة الإسلامية»؛ مؤتمر الأزمه المالية الراهنة والبدائل المالية والمصرفية، الجزائر: جامعة خميس مليانة، ۲۰۰۹ م.
- يعقوب، ابتهاج إسماعيل؛ « واقع التطبيقات المحاسبية في البنوك الإسلامية العراقية من وجهة نظر مهنية »؛ مجلة الإدارة والاقتصاد، عدد ۸۹، العراق: الجامعة المستنصرية، ۲۰۱۱ م.
- Aljedaibi, talal (2014). "Fair Value Measurement and Islamic Financial Institutions: The shariah perspective and the case of Saudi Banks", A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy, university of London.
- Baydoun, N. and Willet, R. 2000. Islamic Corporate reports Abacus . 36(1): 21-91. Gambling, T. and Karim R.; Business and Accounting Ethics in Islam; London: Mansell Publishing Limited, 1991.
- Bucheery, Raja Ali M. (2001). "True and Fairview – An Islamic perspective", thesis submitted for degree of PhD, university of Surrey.
- Hameed, S.; "The Need for Islamic Accounting: Perception of Its Objectives and Characteristics by Malaysia Accountants and Academics"; Ph.D. Thesis, University of Dundee, 2000.

- Ibrahim, S. H. B. M. (2000). "The Need for Islamic Accounting: Perceptions of Its Objectives and Characteristics by Malaysian Muslim Accountants and Accounting Academics". University of Dundee, Dundee.
- Taheri, M. 1999. The basic principles of Islamic Economy and their Effects on Accounting Standard Setting. [www. islamic-finance.net](http://www.islamic-finance.net).
- Zaid, O. A. 1997. Accounting books and reports in the Islamic State proceedings of the International conference 1: Accounting Commerce and Finance: The Islamic Perspective. Sydney, Australia.